

Erdman-Przełomcowa, Maria

Badania i konserwacja polichromii na ścianie tęczowej kościoła parafialnego w Płoskini

Ochrona Zabytków 19/4 (75), 38-50

1966

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

LE RECENSEMENT DES CENTRES HISTORIQUES URBAINS

Au cours des années 1962—1963, sur la commande et sous la direction du Centre de Documentation des Monuments Historiques, un groupe d'historiens de l'urbanisme a procédé au recensement des „centres historiques urbains”.

Cet inventaire contient les principales informations concernant l'urbanisme et la conservation des monuments historiques; il se compose de dossiers particuliers contenant:

1. des informations d'ordre administratif,
2. des informations historiques telles que: les premières mentions, la date des franchises urbaines, la caractéristique succincte du développement de la ville au cours de l'histoire, de son agrandissement, des pertes subies, des principales réalisations architectoniques sur son terrain, les données démographiques,
3. une liste de monuments historiques avec des caractéristiques concises de chaque monument mentionné,
4. la caractéristique de l'aménagement spatial de la ville à l'heure actuelle faisant ressortir ses éléments historiques (notamment le plan, les aspects

dominant au cours de l'histoire, le lotissement du terrain, le site),

5. Le matériel iconographique: plan actuel à l'échelle 1:5000, reconstitution des plans et des vues historiques de la ville.

Le schéma de ces informations a été établi à base des expériences antérieures d'une étude analogue, réalisée par plusieurs conservateurs des voïevodies, en premier lieu par le conservateur de la voïevodie de Wrocław.

L'inventaire concerne au total 1200 villes et constitue un matériel utilisé pour la connaissance générale de l'état de conservation dans lequel se trouvent actuellement les centres urbains historiques en Pologne. En premier lieu, le recensement a permis d'établir les buts du service de conservation dans le domaine de la recherche scientifique concernant les villes historiques qui méritent une étude monographique particulière. D'autre part, l'„Inventaire” constitue sans conteste, un matériel accessoire de grande valeur pour l'ensemble de la politique de protection et de sauvegarde des sites urbains pourvus d'une valeur historique.

MARIA ERDMAN-PRZEŁOMCOWA

BADANIA I KONSERWACJA POLICHROMII NA ŚCIANIE TĘCZOWEJ KOŚCIOŁA PARAFIALNEGO W PŁOSKINI

W 1965 r. przystąpiono do konserwacji barokowego malowidła ściennego na łuku tęczowym wschodniej ściany kościoła parafialnego pod wezwaniem św. Katarzyny w Płoskini (pow. Braniewo). W trakcie robót konserwatorskich odkryto pod warstwą malowidła barokowego dwie warstwy wcześniejszych polichromii — renesansowej i gotyckiej. Niestety, z powodu braku funduszy nie można było dokonać przeniesienia malowidła barokowego i renesansowego i odsłonić całości kompozycji gotyckiej.

¹ Dr Dittrich, *Beiträge zur Baugeschichte der ermlandischen Kirchen. Die Kirche von Plastwich*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands”, IX (1887—1890), s. 184—191, podaje, że w przywileju (Codex diplomaticus Warmiensesis I, s. 193, 216, 233), jest wzmianka o nadaniu przywileju — cztery łany zastrzeżone jako dotacja dla kościoła, datowana w 1305 r. Widocznie wkrótce wybudowano tam kościół, skoro wzmianka jednego z proboszczów (Johannes de Plassvig) w 1346 r. stwierdza jego istnienie. Czy jest to obecny kościół pozostaje nie wyjaśnione, gdyż sądząc według stylu, może on należeć równie dobrze do w. XV, jak i do ostatnich lat XIV ...; A. Boetticher, *Die Bau — und Kunstdenkmäler in Ermland*, Königsberg 1894, s. 200—202: Katolicki kościół parafialny w Płoskini ... Pod wezwaniem św.

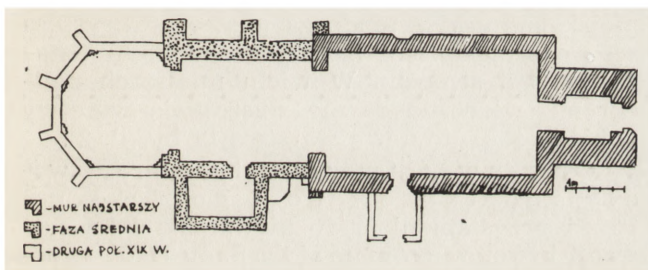
Dokonano więc jedynie licznych odkrywek (w płaszczyznach neutralnych malowidła barokowego — tło) oraz przeprowadzono badania kolejnych warstw malatury i oddzielających je pobiał.

Historia i opis budowli. Budowę kościoła w Płoskini należy datować na wiek XIV¹. Pierwsza wzmianka o kościele pochodzi z 1346 r. Kościół był w swym pierwotnym założeniu jednonawowy, orientowany, na planie prostokątnym bez prezbiterium. Posiadał wy-

Katarzyny. Proboszcz Jan występuje dopiero w r. 1346. Kościół zbudowano w XIV w.; G. Dehio, E. Gall, *Handbuch der Deutschen Kunstdenkmäler. Deutschordensland Preussen*, München — Berlin 1952, s. 191: Kościół parafialny, katolicki. W nadaniu praw 1305 dotacja, w 1346 wymieniony proboszcz. Budowla z cegieł ok. 1340—1360 bez prezbiterium i skarp, ... Do 1/3 wątek wendyjski, ponad nim wątek gotycki ... Archiwalia 1850—1860. Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie. Zespół Archiwalny: Akta Prowincjonalnego Konserwatora Zabytków Sztuki i Historii w Prusach Wschodnich. Sygn.: A. P. O. XLII. J. 2. Braunsberg, Generalia. L. nr. 19 Plastwich s. 124—135. S. 124: Historia kościoła nie jest znana, ponieważ archiwum parafialne spłonęło w pożarze wsi 14 maja 1800 ...

miary: długość 17,5 m, szerokość 9,80 m, wysokość 9 m i był oświetlony trzema ostrołukowymi oknami w każdej ze ścian wzdłużnych — północnej i południowej. Nawę przykrywa strop płaski, drewniany. Od strony zachodniej do nawy przylega wieża. Kościół wzniesiony jest z cegły. Wątek muru do 1/3 wendyjski, ponad nim wąż gotycki².

Do jednonawowego kościoła dobudowano (prawdopodobnie w XVI w.) prezbiterium w stylu gotyckim. Wtedy też przebito w ścianie wschodniej ostrołukowy otwór tęczy. Prezbiterium to nie zachowało się do naszych czasów. Zostało ono przypuszczalnie zburzone i zastąpione około 1650 r. nowym, istniejącym do chwili obecnej³. Do prezbiterium tego przylega od strony północnej zakrystia, przesklepiona sklepieniem krzyżowym. Prezbiterium zbudowane jest w stylu gotycyzującym, przesklepione dwoma przęsłami ośmiodzielnego sklepienia gwiaździstego, okna ostrołukowe. W 1884 r. stare prezbiterium zostało przedłużone o nowe, zakończone poligonalnie, wykonane wg projektu architekta Hertla⁴ (il. 1).

1. Płoskinia. Kościół parafialny. Rzut poziomy z zaznaczeniem kolejnych faz przebudowy (pomiar i rys. art. malarza Jana Przetomiec)

1. Płoskinia. Eglise paroissiale. Plan de l'église avec les contours des transformations successives marqués sur le dessin

Opis zabytkowych polichromii. Drewniany strop nawy oraz łuk tęczy między nawą a prezbiterium pokryte są zabytkowymi malowidłami barokowymi. Polichromia stropu, odnowiona w 1964 r., przedstawia niebo usiane obłokami, wśród których umieszczone są dwie sceny i popiersia świętych. Na podłużnej osi stropu, poczynając od strony chóru, umieszczona jest w wieńcu obłoków scena Zwiastowania, a bliżej prezbiterium Trójca św. Partie boczne ozdobione są mniejszymi wieńcami obłoków,

² G. Dehio, op. cit., s. 191.

³ Dr Dittrich, op. cit., s. 184—185: Do nawy przylegało nieco tylko węższe prezbiterium prosto zakończone, z dość surowo potraktowanym sklepieniem gwiaździstym. Najprawdopodobniej jest ono później dobudowane. Sprawozdanie z wizytacji 16 stycznia 1623 r. wymienia już sklepienie prezbiterium, zaznaczając równocześnie że jest ozdobione malowidłami: *Prezbiterium posiada sklepienie dobrze zamknięte, malowidłami przystojnie ozdobione.*

z umieszczonymi w nich popiersiami świętych. W czterech wieńcach po stronie prawej przedstawiono św. Kazimierza, św. Augustyna, św. Andrzeja i św. Michała. W czterech wieńcach po stronie lewej św. Katarzynę, św. Ambrożego, św. Jana Ewangelistę oraz św. Jana Chrzciciela. Między wieńcami, na tle obłoków, wyobrażone są postacie aniołów i cherubinów.

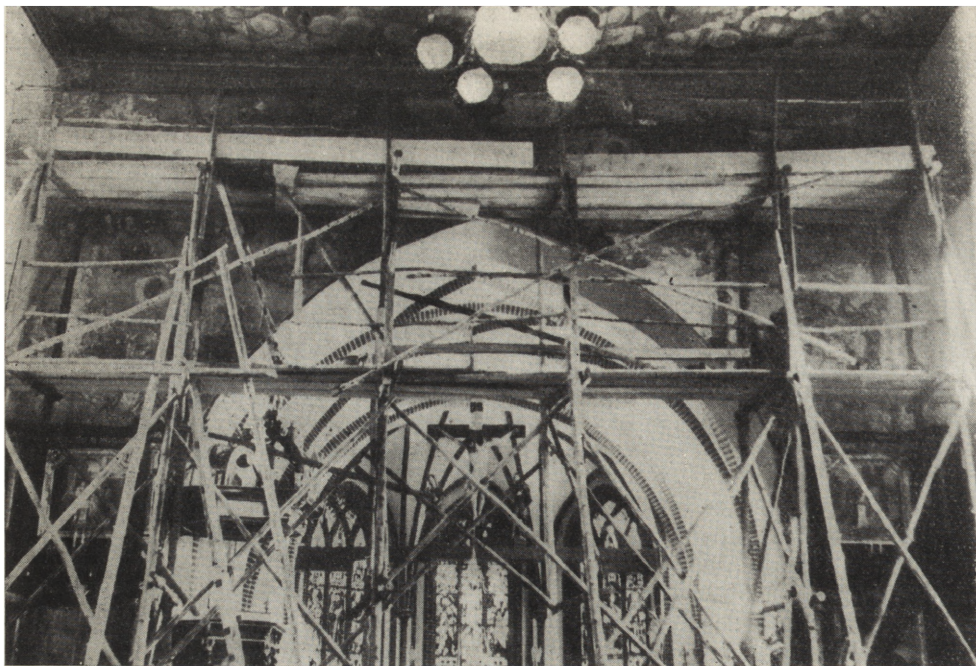
Na ścianie tęczy mieści się malowidło z przedstawieniem Sądu Ostatecznego. Nad szczytem łuku, siedząca na chmurach, postać Chrystusa Pantokratora, z prawą ręką wzniesioną w geście błogosławieństwa, lewą lekko opuszczoną wzdłuż ciała. Chrystus odziany jest w luźno udrapowany czerwony płaszcz. Za ramionami i głową Chrystusa fragment tonda, uciętego u góry płaszczyzną szarego pasa z biegnącym na nim napisem w języku niemieckim: *KOMMET IHR GESEGNETEN MEINES VATERSEIHER VON MIR IHR VERFLUCHTEN.*

Po prawej stronie (strona lekcji) u nóg Chrystusa klęcząca postać anioła z mieczem w rękę, po lewej stronie (strona ewangelii) postać anioła z lilią. Dalej, klęczące na obłokach, dwa rzędy postaci świętych i apostołów. Po prawej stronie św. Jan Chrzciciel, św. Piotr, św. Jan, św. Andrzej i trzy dalsze niezidentyfikowane postacie męskie. Po lewej stronie Matka Boska, św. Katarzyna szwedzka, św. Katarzyna aleksandryjska i cztery niezidentyfikowane postacie świętych męczenniczek z palmami. Nad klęczącymi rzędami świętych i wokół nich widnieją wśród obłoków postaci unoszących się aniołów i cherubinów. Na dolnej linii zakończenia obłoków, z obu stron zakończenia łuku tęczy, dwa ulatujące anioły, dmące w trąby (jeden po każdej stronie). Poniżej — z prawej strony księżyc, a pod nim scena wtrącania przez diabły dusz potępionych w ogień piekielny. Po lewej stronie słońce, pod nim scena przedstawiająca zmartwychwstanie ciał i rzesze zbawionych, prowadzonych przez anioły do nieba. Całość kompozycji utrzymana w tonacji różów, szarości, ugrów, brązów, czerni i błękitu.

Stan zachowania polichromii barokowej na ścianie tęczy. Całość malowidła silnie zbrudzona (kurz, sadza). Warstwa malatury wykazuje silne tendencje do proszkowania się (farba wyjałowiona ze spoiwa i słabo związane z podłożem). Warstwa malatury wraz z pobiałką (położoną na znajdującej się pod spodem wcześniejszą warstwę polichromii), słabo związana z podłożem, wykazuje w

Bischöfliches Archiv Frauenburg, B. 7. f. 97 (Akta kościelne powiadają znów, że prezbiterium zbudowano dopiero ok. 1650 r. za czasów proboszcza Lawa zmarłego w 1682 r. Można przyjąć, że stare prezbiterium rozebrano z jakichś względów i zastąpiono w połowie XVII w. obecnym; G. Dehio, op. cit., s. 191: Gotyzujące prezbiterium z 1654 r. na miejscu starego o nieustalonej formie.

⁴ A. Boetticher, op. cit., s. 201; Dr Dittrich, op. cit., s. 186; G. Dehio, op. cit., s. 191.

2. Ściana wschodnia z łukiem tęczowym, stan przed konserwacją (fot. A. Czerepiński 1965 r.)

2. Mur à l'arc triomphal. Côté est. Etat avant la conservation

wielu miejscach silną tendencję do rozwarstwiania się i łuszczenia. Całość zaprawy, odstająca w wielu miejscach od wątku muru (odspojenia i pęcherze). Liczne ślady uszkodzeń mechanicznych, bądź to warstwy samej malatury czy też malatury wraz z pobiałą (ubytki malatury i pobiały), bądź też warstwy malatury i pobiały wraz z tynkiem. W licznych miejscach uszkodzona nie tylko warstwa malatury i zaprawy, lecz również część wątku ceglanego. Uszkodzenia powyższe zostały spowodowane ostrzałem artyleryjskim w czasie ostatniej wojny. Na barokowej warstwie malowidła stwierdzono ślady kilkakrotnych przemalówek. Pierwotna polichromia jest podretuszowana w wielu miejscach, całkowicie przemalowana partia

nieba, chmurki i tondo za postacią Chrystusa oraz pas z napisem między sceną Sądu Ostatecznego a stropem. W wielu miejscach polichromii widoczne dawne złuszczenia warstwy pobiałki zakryte nową warstwą farby (il. 2).

Odkrywki fragmentów malowidła renesansowego i gotyckiego. Przed przystąpieniem do utrwalenia i konserwacji barokowego malowidła Sądu Ostatecznego przeprowadzono szereg badań barwników, spoiw i pobiałki; równocześnie w miejscach neutralnego tła malowidła dokonano licznych odkrywek.

Poczynione odkrywki ujawniły pod barokową polichromią z wyobrażeniem Sądu Ostatecznego, jeszcze dwie kolejne warstwy malowideł, oddzielonych od siebie cienką pobiałką (malowidło renesansowe i gotyckie). Stwierdzono, że malowidło renesansowe zachowało się jedynie na nielicznych partiach płaszczyzny łuku tęczowego. Oddzielone od wcześniejszego malowidła gotyckiego słabo spojeną z nim warstwą pobiały, uległo prawdopodobnie w dość krótkim czasie znacznemu złuszczeniu i, po kolejnym zamalowaniu pobiałą, zastąpione zostało barokowym malowidłem z wyobrażeniem Sądu Ostatecznego. Zachowane partie polichromii i pobiały renesansowej znacznie silniej spojenie są z położoną na nich warstwą pobiały malowidła barokowego niż z podłożem (malowidłem gotyckim). Odsłonięcie większych partii okazało się więc niesłychanie trudne i ryzykowne. Poza wieloma bardzo drobnymi odkrywkami, dokonanymi po lewej stronie łuku tęczowego (powtarzające się kolory ugrów, czerwieni i brązów ziemnych oraz czerni) udało się odsłonić nieco większy fragment po prawej stronie łuku tęczowego, przedstawiający wazon renesansowy oraz fragment konsoli i ornamentu roślin-

3. Ściana wschodnia. Odkrywka fragmentu polichromii renesansowej fragment wazy (fot. L. Struczyńska 1965 r.)

3. Mur à l'arc triomphal. Côté est. Détail découvert de la peinture renaissance — fragment d'une vase

4

5

6

7

4. Sciana wschodnia. Odkrywka fragmentu polichromii gotyckiej. Postać Chrystusa jadącego na ośle (fot. L. Struczyńska 1965 r.)

4. Mur à l'arc triomphal. Côté est. Détail découvert de peinture gothique. Christ sur le dos de l'âne.

5. Sciana wschodnia. Odkrywka fragmentu polichromii gotyckiej. Siedząca na konarach drzewa postać z toporem w lewej ręce (fot. L. Struczyńska 1965 r.)

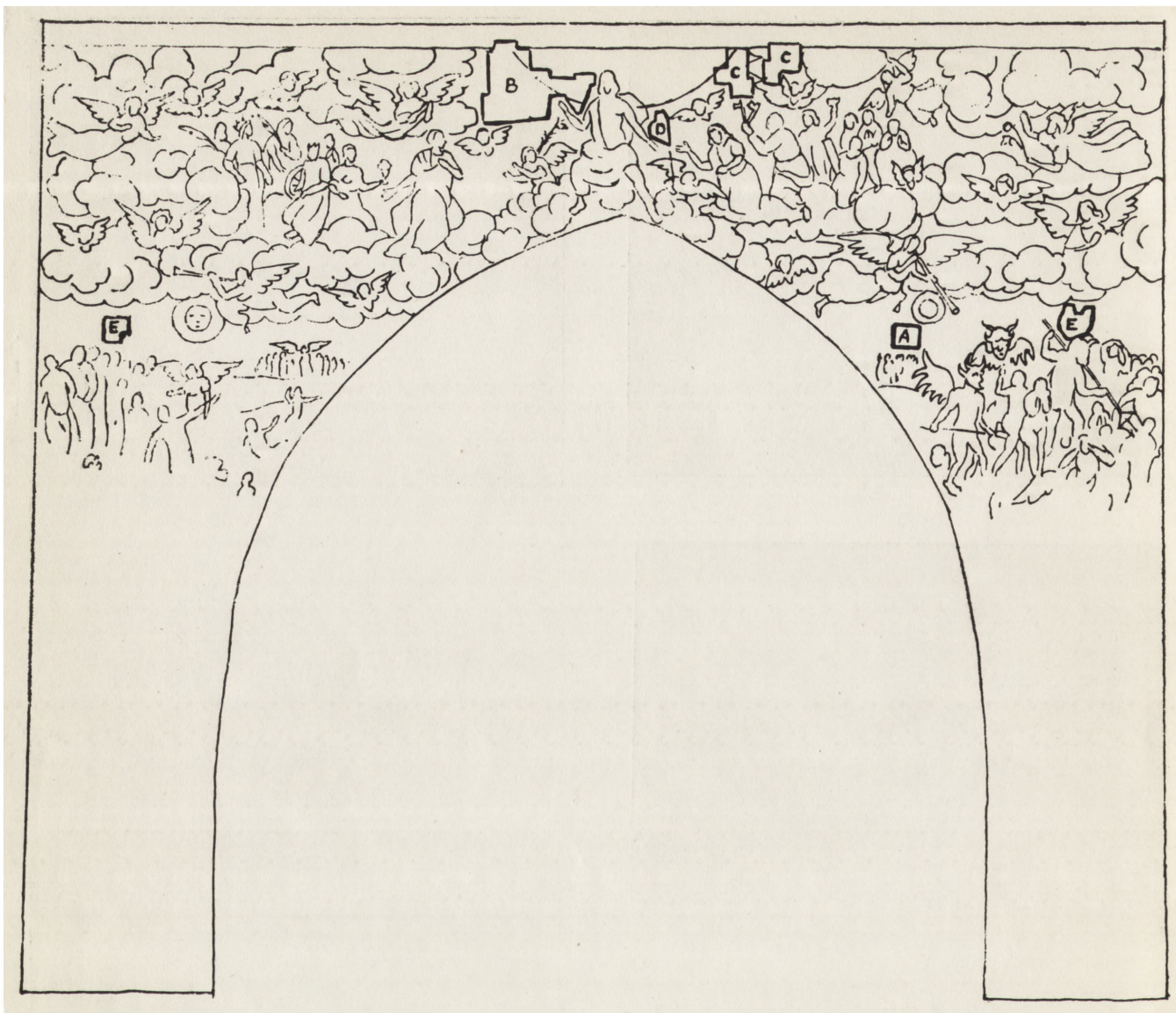
5. Mur à l'arc triomphal. Côté est. Détail découvert de la peinture gothique. [Personnage, tenant une hache dans sa main gauche, perché sur les branches d'un arbre]

6. Sciana wschodnia. Odkrywka fragmentu polichromii gotyckiej. Fragment głowy i ramienia brodatego mężczyzny (fot. L. Struczyńska 1965 r.)

6. Mur est. Détail découvert de la peinture gothique. Fragment de la tête et de l'épaule d'un homme barbu.

7. Sciana wschodnia. Odkrywka fragmentu polichromii gotyckiej. Fragment torsu i złożonych rąk anioła (?). Po prawej stronie u góry widoczny fragment konsolki z warstwy malowidła renesansowego (fot. L. Struczyńska 1965 r.)

7. Mur est. Détail découvert de la peinture gothique. Fragment d'un torse et des mains jointes d'un ange. A droite, dans la partie supérieure — fragment d'une console — peinture renaissance

8. Ściana wschodnia. Szkic inwentaryzacyjny. Całość barokowej kompozycji Sądu Ostatecznego z zaznaczonymi liniami miejscami odkrywek malowidła gotyckiego i renesansowego: odkr. a — patrz il. 3, odkr. b — patrz il. 4, odkr. c — patrz il. 5, odkr. d — patrz il. 6, odkr. e — patrz il. 7.

8. Mur est. Esquisse pour l'inventaire. Ensemble de la composition baroque du „Jugement dernier” avec les détails découverts de la peinture gothique et de la peinture — renaissance, marqués par une ligne: a — v. ill. 3; b — v. ill. 4; c — v. ill. 5; d — v. ill. 6; e — v. ill. 7.

nego (il. 3). Możliwe wydaje się przypuszczenie, że ściana tęcza pokryta była renesansową ornamentacją architektoniczno-roślinną.

Ważniejsze odkrywki malowidła gotyckiego obejmują następujące partie:

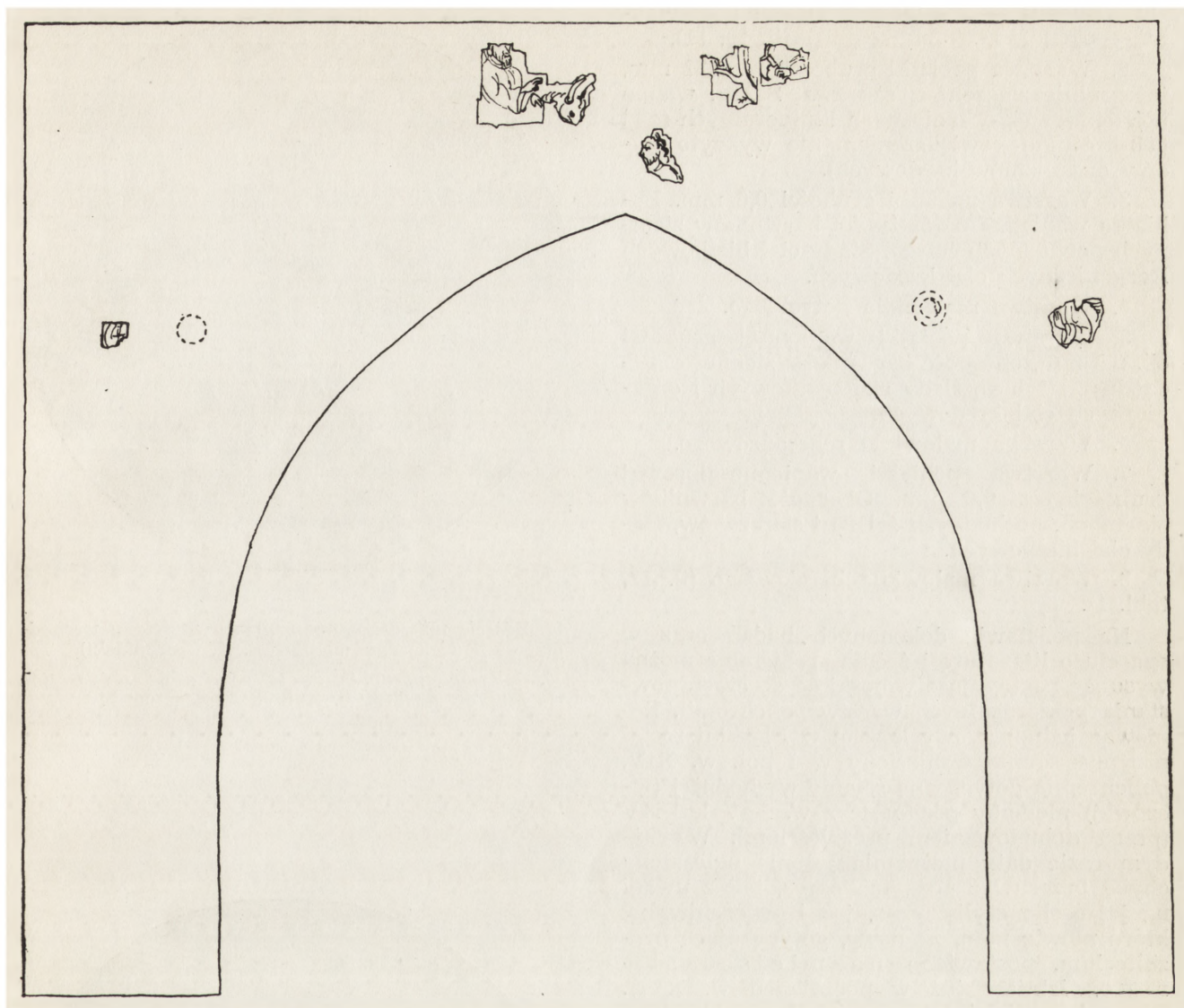
odkrywka nr 1 — na lewo od postaci Chrystusa z malowidła barokowego, na linii jego głowy i ramienia — odkrywka głowy i górnej części torsu Chrystusa oraz szyi i głowy osła. Chrystus w czerwonej szacie siedzący na osle, lewą ręką trzyma wodze, prawą wznosi w górę w geście błogosławieństwa (il. 4);

odkrywki nr 2 i 3 — po prawej stronie postaci Chrystusa z malowidła barokowego, na linii głowy Chrystusa i nieco powyżej dwie odkryw-

ki: na pierwszej widoczne konary drzewa i fragment zgiętej nogi, na drugiej dalsza partia konarów, głowa i górna część torsu siedzącej na drzewie postaci. Postać ubrana w żółto-czerwoną szatę ze wzniesionym toporem w lewej ręce (il. 5);

odkrywka nr 4 — z prawej strony Chrystusa z malowidła barokowego — na linii opuszczonej ręki Chrystusa — fragment głowy i ramienia brodatego mężczyzny, ubranego w szaro-brązową szatę (il. 6);

odkrywka nr 5 — z prawej strony tęczy na prawo od księżycy z malowidła barokowego — fragment torsu postaci ubranej w faldzistą błękitną szatę, prawdopodobnie adorującego anioła (il. 7);

9. Ściana wschodnia. Naniesione na płaszczyznę ściany odkrywki z warstwy gotyckiej

9. Mur est. Détails découverts de la peinture gothique reportés sur la paroi du mur

odkrywka nr 6 — z lewej strony tarczy na lewo od słońca z malowidła barokowego — fragment torsu postaci w analogicznej szacie (prawdopodobnie również postać adorującego anioła).

Prócz powyższych dokonano wielu innych drobnych odkrywek, m.in. na płaszczyźnie i konturze słońca i księżyca z malowidła barokowego. Te ostatnie ujawniły pod spodem identyczny zarys księżyca i słońca z warstwy malowidła gotyckiego. Miejsca poszczególnych odkrywek uwidacznia naniesienie ich na widok ściany z łukiem tęczowym (il. il. 8, 9).

Na podstawie odkrytych fragmentów polichromii gotyckiej prawdopodobne wydaje się przypuszczenie, że malowidło gotyckie na ścianie wschodniej kościoła w Płoskini składało się z dwóch niezależnych od siebie scen: w górnej części ściany umieszczona scena wjazdu Chrystusa do Jerozolimy (postać Chrystusa

na ośle, postać siedząca na drzewie z siekierą w ręku), poniżej — scena Ukrzyżowania, z zachowanymi z obu stron otworu tęczowego postaciami adorujących aniołów, księżycem i słońcem (w miejscu przebitego otworu tęczowego mogła się znajdować postać Chrystusa na krzyżu).

Badania technologiczne. Wykonano badania próbek tynku, pobiał i spoiwa poszczególnych warstw malowidła oraz barwników (badania chemiczne, mikrochemiczne, chromatograficzne oraz mikroskopowe krystalograficzne pod dużym powiększeniem). Na podstawie powyższych badań stwierdzono następujące cechy kolejnych warstw pobiał i poszczególnych warstw malatury.

1. Warstwa tynku: zaprawa wapienno-piaszkowa o falistej, nierównej powierzchni. Piasek rzeczny o ziarnie bezbarwnym, dobrze obtoczonym. Grubość narzutu przeciętnie ok. 6 mm.

Ilość warstw — Jedna. Procentowa ilość wapna — ok. 1/3. Dodatek: cegła (il. il. 10, 11).

2. Warstwa pobiałki grubości ok. 0,32 mm, integralnie złączona z zaprawą. Skład: wapno bez domieszek organicznych i mineralnych (pod 600-krotnym powiększeniem nie wykryto śladów organizmów kredowych).

3. Warstwa pobiałki grubości 0,6 mm. Pobiałka wapienna z domieszką barwników ziemnych pochodnych żelaza. Ślady ciał białkowych i organicznych ciał kredowych.

4. Warstwa malowidła gotyckiego.

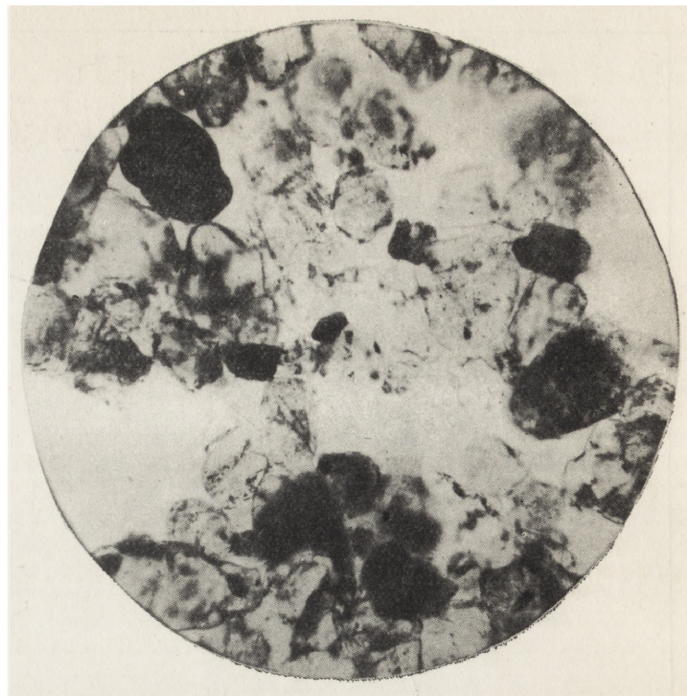
5. Warstwa pobiałki wapiennej grubości ok. 0,5 mm, obecność barwników ziemnych pochodnych żelaza, ślady ciał białkowych i organicznych ciał kredowych.

6. Warstwa malowidła renesansowego.

7. Warstwa pobiałki wapienno-gipsowej grubości ok. 0,6 mm. Obecność barwników ziemnych, pochodnych żelaza i siarczanów, ślady ciał białkowych.

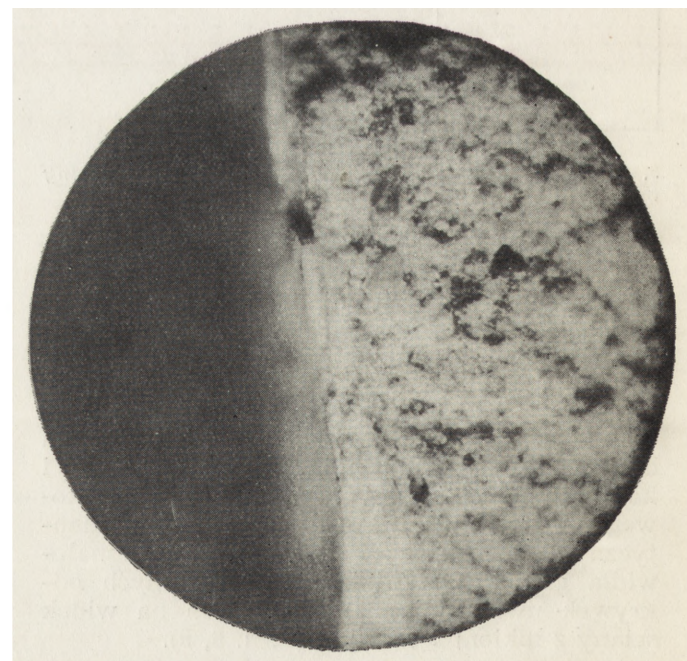
8. Warstwa malowidła barokowego (il. 12, tabl. 1).

Na podstawie dokonanych badań oraz w oparciu o literaturę i źródła archiwalne można wysunąć następujące wnioski co do czasu powstania poszczególnych warstw polichromii. Ponieważ jednonawowy kościół w Płoskini został przypuszczalnie wzniesiony w I poł. w. XIV, polichromia gotycka na ścianie wschodniej (tęczowej) mogłaby pochodzić z w. XIV lub XV (przed dobudowaniem prezbiterium). W każdym razie daty powstania jej nie należałoby chyba przesunąć poza ten okres, tak z uwagi na jej cechy stylistyczne, jak i na archiwalia, które mówią nam, że nowe, gotycyzujące prezbiterium, postawione na miejscu starego, istniało już w początkach w. XVII. Pierwotne, nieistniejące do dziś prezbiterium, mogłoby więc powstać nie później niż w w. XVI. W każdym razie sprawozdanie z wizytacji z 1623 r. wymienia już sklepienie prezbiterium,

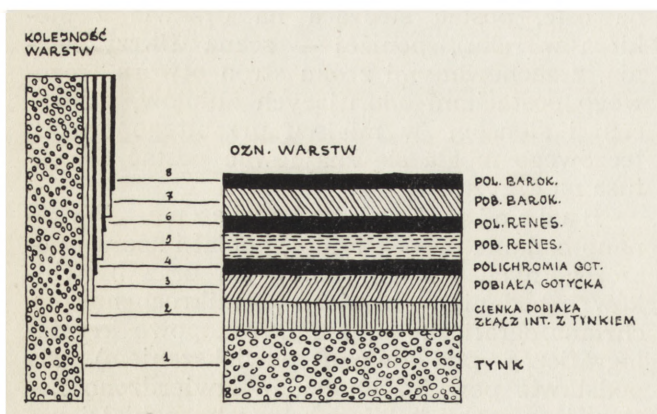
10. Zdjęcie mikroskopowe zaprawy ze ściany wschodniej — powiększenie 600 X (fot. A. Czerepiński)

10. Microphotographie de la couche de préparation du mur est de l'église. Agrandissement 600 X

11. Zdjęcie mikroskopowe przekroju zaprawy z kolejnymi pobiałkami i warstwami polichromii — powiększenie 600 X (fot. A. Czerepiński)

11. Microphotographie de la section de la couche de préparation, des couches de mortier sus-jacentes et des couches picturales — agrandissement 600 X

12. Szkic przekroju stratygraficznego warstw zaprawy i pobiał

12. Esquisse de la coupe stratigraphique des couches de préparation, des mortiers et des couches picturales

Wyniki badań poszczególnych warstw malatury

Kolor	Warstwa malatury	Miejsce pobrania próbki	Wyniki badań	
			Barwnik	Spoivo
zieleń	gotyk	lewa strona, postać anioła odkrywka nad słońcem	malachit (zasadowy węglan miedzi)	organiczne białkowe tempera
	barok	palma w ręku postaci świętej (prawa strona malowidła)	ziemia zielona	organiczne białkowe tempera
		szata anioła grającego na trąbie (lewa strona malowidła)	malachit	organiczne białkowe tempera
	przemal. na mal. barokowym	fragmenty palm w rękach postaci świętych (po lewej stronie malowidła)	zieleń kobaltowa	organiczne białkowe tempera
błękit	gotyk	fragment z odkrywki szaty anioła (po prawej stronie malowidła)	azuryt (zasadowy węglan miedzi)	organiczne białkowe
	barok	szata anioła (lewa strona malowidła — scena zbawionych)	azuryt	organiczne białkowe
	przemal. na mal. barokowym	fragmenty szat aniołów	ultramaryna syntetyczna	organiczne białkowe
czerwienie	gotyk	czerwień z płaszczą postaci Chrystusa	cynober+czerwony barwnik pochodny żelaza (tlenek żelaza)	organiczne białkowe
	renesans	czerwień z szaty postaci siedzącej na drzewie (odkrywka po prawej stronie malowidła)	cynober+ugier (wodorotlenek żelaza)	organiczne białkowe
		odkrywka fragmentu wazy (prawa strona malowidła)	czerwone barwniki pochodne żelaza	organiczne białkowe
		szata Chrystusa i szaty świętych	czerwone barwniki pochodne żelaza	organiczne białkowe
przemalówki	na szacie Chrystusa i na szatach świętych	czerwień kadmowa	organiczne białkowe	
brązy	gotyk	konar drzewa (odkrywka lewa strona malowidła — góra)	barwniki ziemne pochodne żelaza (tlenki i wodorotlenki)	organiczne białkowe
	renesans	fragment szaty postaci, włosy postaci odkrywki fragmentów ornamentacji (prawa strona malowidła)	barwniki ziemne pochodne żelaza (tlenki i wodorotlenki) + czerń organiczna	organiczne białkowe
	barok	fragmenty szat postaci	czerwień pochodna żelaza (tlenek żelaza) + czerń organiczna	organiczne białkowe
żółcienie	renesans	odkrywki fragmentów ornamentu (prawa strona malowidła)	żółcienie ziemne pochodne żelaza (wodorotlenki żelaza)	organiczne białkowe
	barok	tondo nad głową Chrystusa	żółcienie ziemne pochodne żelaza	organiczne białkowe
	przemalówka	tondo nad głową Chrystusa	żółcień kadmowa	organiczne białkowe
czernie	gotyk	prawa strona malowidła, odkrywka z fragm. postaci anioła (czern położona jako podkład pod kolor błękitny)	czern organiczna	organiczne białkowe
	barok	fragment konturu postaci Chrystusa	czern organiczna	organiczne białkowe

13. Szalówka z desek pokrytych renesansową polichromią ornamentalno-roślinną w dolnej wnęce na obraz w prawym oltarzu bocznym (fot. A. Czerepiński)

13. Coffrage. Les planches recouvertes de peintures polychromes aux motifs d'ornementation florale, protégeant le tableau de l'autel latéral du côté gauche

15. Szalówka z desek pokrytych renesansową polichromią ornamentalno-roślinną w górnej wnęce na obraz w lewym oltarzu bocznym (fot. A. Czerepiński)

15. Coffrage protégeant le tableau de la niche dans l'autel latéral du côté gauche. Planches recouvertes d'une peinture polychrome aux motifs d'ornementation florale

14. Fragment polichromii z il. 13 — kopia wykonana akwarelą

14. Détail de la peinture murale (ill. 13) — copie exécutée à l'aquarelle

pokryte malowidłami⁵. Przy budowie prezbiterium wybito otwór tęczowy w ścianie wschodniej i zniszczono środkową partię gotyckiej polichromii. Następna, kolejna po gotyku warstwa polichromii nosi już cechy renesansowe. Możliwe, że równocześnie z gotycką polichromią ściany wschodniej, zostały ozdobione malowidłami pozostałe ściany nawy — niestety, wykonanie na nich liczniejszych odkrywek było niemożliwe, ze względu na niedawne odmalowanie kościoła. Wykonane nieliczne odkrywki na płaszczynach pod stacjami Męki Pańskiej ujawniły warstwę nowego tynku. Śladów starego tynku nie odnaleziono. Można przypuszczać, że strop nawy był od początku drewniany z widocznym belkowaniem. Obecnie belki stropowe przykryte są od spodu szalowaniem drewnianym⁶. Czy pierwotny gotycki strop był pokryty malaturą — nie wiadomo⁷.

W związku ze zniszczeniem części polichromii gotyckiej przez wybicie otworu tęczowego przy budowie pierwszego prezbiterium, zaistniała pilna potrzeba nowego przyozdobienia

⁵ Dr Dittrich, op. cit., s. 184—185.

⁶ Gotycka oraz renesansowa warstwa pobiałki wraz z malowidłem nie kończy się na poziomie linii desek obecnego stropu, a wchodzi pod nie. Również postać Chrystusa na osle umieszczona jest za wysoko w stosunku do obecnej linii stropu (głowa Chrystusa znajduje się kompozycyjnie zbyt blisko stropu).

⁷ Niestety na obecnym stropie (odnowionym w r. 1964) nie dało się stwierdzić śladów gotyckich malowideł, choć część użytych do szalówki desek pochodzi bez wątpienia ze starej konstrukcji (na deskach tych odkryto ślady renesansowej ornamentacji roślinnej, o czym będzie mowa dalej).

świętyni. Wszystko wskazywałoby więc na to, że w tym właśnie czasie powstała roślinno-ornamentacyjna renesansowa polichromia na ścianie tęczowej. Drewniany strop został prawdopodobnie w tymże czasie pokryty malowanym ornamentem roślinnym⁸.

Archiwalia mówią, że w 1654 r. zostało zbudowane nowe prezbiterium (na miejscu starego, wyburzonego). Przypuszcza się, że wtedy to został obniżony strop przez przybicie szalówki pod belkowaniem, a całość ściany tęczowej, stropu nawy i sklepienia prezbiterium pokryta nową, barokową polichromią, z wyobrażeniem Sądu Ostatecznego na ścianie tęczowej. W trakcie prac konserwatorskich przeprowadzonych przez autorkę artykułu w 1965 r. odkryto po zdjęciu obrazów we wnękach w nastawach ołtarzy bocznych (pochodzących z w. XVII, a ufundowanych najprawdopodobniej w czasie przeróbki kościoła w 1654 r.) szalowanie wykonane z desek, pokrytych piękną, roślinną ornamentacją renesansową, utrzymaną w kolorach szarości, bieli i ugrów (il. il. 13, 14, 15). Można by więc sądzić, że są to fragmenty renesansowych desek obniżonego wówczas przez szalowanie pod belkowaniem stropu nawy. Wspomniane już badania warstwy zapraw i malowideł na łuku tęczowym wskazywałyby również na to, że w tym czasie strop uległ zmianie przez oszalowanie go od spodu. Kolejne wzmianki archiwalne mówią dopiero o polichromii wykonanej w 1714 r.: w roku 1714 ozdobiono na nowo (podkreślenie autora artykułu) sklepienie prezbiterium ornamentem roślinnym, jak również strop nawy, ten szczególnie bogato — choć mało udanie⁹. Tenże autor podaje dalej, że nad łukiem tęczowym umieszczono wtedy malowidło Sądu Ostatecznego zajmujące całą szerokość kościoła i częściowo zakrywające łuk¹⁰. Mowa tu więc o malowidle na płótnie nie zachowanym do naszych czasów, a zakrywającym wcześniejsze ścienne malowidło Sądu Ostatecznego. (O malowidle na płótnie wspominają również akta Prowincjonalnego Konserwatora Zabytków w Prusach Wschodnich z lat 1909—37). Z powyższych da-

⁸ W najstarszym opisie kościoła (wizytacja z 1623 r.), czytamy, że nie tylko sklepienie prezbiterium, ale i drewniany strop nawy były malowane (Acta Visitationis Generalis 1622—1623, V. 1, Sygn. B. 7. Fol. 98—100. Dr Dittrich, op. cit., s. 185, 189). Mowa może więc być tu tylko o polichromii renesansowej, gdyż nowe prezbiterium zostało wystawione na miejsce starego dopiero w r. 1654. (W miejscach drobnych złuszczeń obecnej polichromii można zauważyć fragmenty ornamentacji roślinnej).

⁹ Dr Dittrich, op. cit., s. 190.

¹⁰ Dr Dittrich, op. cit., s. 191: W tym czasie umieszczono również nad łukiem tęczy malowidło Sądu Ostatecznego: zajmuje ono całą szerokość kościoła i częściowo zakrywa łuk. Skutkiem nagromadzenia nagości, wykrzywionych masek diabelskich i innych postaci, malowidło to działa odrażająco ...; A. Boetticher, op. cit., s. 202: Sąd Ostateczny, duże, lecz nieudane malowidło w nawie przed ostrym

16. Polichromia na ścianie wschodniej. Fragment, stan przed konserwacją. Głowa anioła. Zniszczenia nastąpiły na skutek proszkowania się oraz drobnych złuszczeń warstwy malatury (fot. A. Czerepiński)

16. Peinture sur le mur est. Détail. Etat avant la conservation. Tête d'un ange. Les endommagements déterminés par l'écaillage et l'effritement de la couche picturale

17. Fragment polichromii na ścianie wschodniej, stan przed konserwacją. Widoczne zniszczenia spowodowane proszkowaniem się warstwy malatury (fot. A. Czerepiński)

17. Détail de la peinture polychrome sur le mur est. Etat avant la conservation. Déflections visibles, déterminées par l'effritement de la couche picturale

łukiem tęczy; początek XVIII w. *Descriptio Status Ecclesiae Parochialis Plastoviansis, omniumque rerum ad rem ipsam pertinentium. Anno Domini 1771.* (Arch. Diec. Olsztyn, Sygn. B. 220): *Extremum Judicium in media templi ad parietem applicatum.* Woj. Arch. Państwowe w Olsztynie. Zespół archiwalny: Akta Prowincjonalnego Kons. Zab. Sztuki i Hist. Prus Wsch. Sygn. APO XLII. Dział Bra (24). Arkusze korespond. proboszcza z Prowincjonalnym Konserwatorem oraz Konserwatora z Gen. Wiłk. Diec. Warm. w latach 1909—37. Sprawozd. Konserwatora z 14 listopada 1933 r., omawiające projekt nowego pomalowania wnętrza. Co do malowideł ściennych stwierdza: Nawa posiada drewniany strop ze starą malaturą. Między nawą a starym prezbiterium znajduje się na stronie nawy malowidło podklejone płótnem, przedstawiające Sąd Ostateczny, niedostosowane kształtem do nawy, w środku nieco wycięte ostrołukowo według kształtu łuku tęczy. Malowidła pochodzą z przełomu w. XVII na XVIII.

18. Fragment polichromii na ścianie wschodniej, stan przed konserwacją. Widoczne ubytki zaprawy i wątku muru spowodowane ostrzałem artyleryjskim w czasie ostatniej wojny. Zdjęcie wykonane w oświetleniu skośnym (fot. A. Czerepiński)

18. Détail de la peinture polychrome sur le mur est. Etat avant la conservation. Des lacunes de mortier et de la trame du mur visibles, déterminées par les tirs d'artillerie pendant la dernière guerre. Photographie sous la lumière oblique

19. Fragment polichromii na ścianie wschodniej, stan przed konserwacją (postać Madonny). U dołu szaty po prawej stronie widoczne linie wtórnego malowania konturów fałd — przemalówka (fot. A. Czerepiński 1965 r.)

19. Détail de la peinture polychrome sur le mur est. Etat avant la conservation. La Madonne. Dans le bas de la robe, du côté droit, le contour des plis repeints marqué par des lignes visibles

20. Fragment polichromii na ścianie wschodniej, stan przed konserwacją (fragment postaci anioła). Widoczny u dołu ubytek warstwy malarskiej wraz z pobiałkami; u góry — ubytek zaprawy i zniszczenie wątku muru. Na nodze anioła i szacie widoczne w wielu miejscach wtórne malowanie konturów (fot. A. Czerepiński 1965 r.)

20. Détail de la peinture polychrome sur le mur est. Etat avant la conservation. Fragment de l'ange. En bas une lacune visible du vernis et des mortiers. En haut — lacune dans la couche de préparation et dans la trame du mur. Sur la jambe de l'ange et sur sa robe, en plusieurs places, les contours du repeint visibles

nych należy wyciągnąć wniosek, że polichromia z 1714 r. była drugą z rzędu polichromią, wykonaną po budowie prezbiterium w 1654 r. Interesującą więc nas konserwowaną kompozycję ścienną Sądu Ostatecznego, należy zatem datować na II poł. w. XVII (po 1654 r.)¹¹. Przypuszczać też należy, że pod obecnym malowidłem stropu nawy, wykonanym w 1714 r., znajduje się wcześniejsze malowidło barokowe, współczesne naszemu Sądowi Ostatecznemu. Możliwe, że było ono podobne w zarysach i kompozycji do malowidła obecnego¹².

¹¹ G. Dehio, op. cit., s. 191: Nad łukiem tęczy malowidło ścienne Sąd Ostateczny około 1660 r. (odnowione) w typie z końca XVI w.

¹² Niestety z powodu braku czasu kolejne warstwy malowideł na stropie nie zostały należycie przebadane. G. Dehio, op. cit., s. 191: Strop nawy 1713, ozdobiony intensywną malaturą baroku prowincjonalnego.

Na malowidle ściennym z wyobrażeniem Sądu Ostatecznego zauważyć można dwie kolejne przemalówki. Ostatnia pochodzi bez wątplenia z w. XX (analiza barwników i źródła archiwalne). Natomiast dawniejsze przemalówki i retusze pochodzić mogą z czasu między 1654 r. a 1714. Możliwe, że zostały one wykonane w 1714 r. przy okazji malowania polichromii w prezbiterium i na stropie nawy, po czym z niewiadomych względów, postanowiono zakryć malowidło ścienne z wyobrażeniem Sądu Ostatecznego malowidłem na płótnie.

W 1884 r. do dawnego prezbiterium została dobudowana część nowa. W tym też czasie obie części prezbiterium — stara i nowa, zostały pokryte nową polichromią wykonaną według projektu malarza Hertla¹³. W 1933 r. podczas robót prowadzonych w kościele w związku z wykonywaniem nowej polichromii znaleziono dawną polichromię ścienną pod malowaną na płótnie sceną Sądu Ostatecznego¹⁴. Prawdopodobnie malowidło na płótnie zostało wtedy usunięte, a malowana na ścianie scena Sądu Ostatecznego odnowiona¹⁵. W tym też czasie wykonano nową polichromię w obu częściach prezbiterium i na podłuczcu tęczowym. Możliwe, że odnowiono również malowidło na drewnianym stropie nawy. W 1964 r. zostało ponownie odnowione malowidło na stropie, a cały kościół wraz z obiema częściami prezbiterium wymalowano na gładko. W 1965 r. przystąpiono do odnowienia malowidła Sądu Ostatecznego na ścianie tęczowej.

Przebieg prac konserwatorskich. Prace konserwatorskie nad malowidłem Sądu Ostatecznego rozpoczęto w lipcu 1965 r. Prowadziła je autorka przy pełnej współpracy art. mal. Jana Przełomca. W pierwszej fazie robót

¹³ Dr Dittrich, op. cit., s. 187: Dekorację starego i nowego prezbiterium dobrze wykonał według wzorów Hertla malarz Bornowski z Elbląga ... Nawa znajduje się jeszcze w dawnym stanie i ma drewniany strop z początku XVIII w.; w lubianej wówczas ciemno niebieskiej tonacji ...; A. Boetticher, op. cit., s. 201: Piękna malatura obu prezbiteriów jest nowa, wykonana przez malarza Bornowskiego z Elbląga.

¹⁴ Woj. Arch. Olsztyn Bra (24), op. cit. Fragment listu malarza Georga Masutha do Prow. Kons. Zabytków prof. dr Dethlefsena, 28 listopad 1933 r.: ... przy ... (nieczytelne) malowidła na płótnie przedstawiających Sąd Ostateczny odnaleziono pod płótnem ślady starego malowidła ściennego. Przeprowadzone oczyszczenie większych partii wydobyciu znowu Sąd Ostateczny na falistym tynku malowany. Dalej następuje opis malowidła. Autor listu stwierdza na malowidle wtórne malowanie konturów (retusze i przemalówki, które charakterem swym odpowiadają wtórnemu malowaniu na stropie. Stwierdza też przemalowanie pewnych partii szat i postaci diabłów. Wspomina dalej, że pod warstwą farby opisanego malowidła znajduje się jeszcze malowidło starsze: ...na podstawie już istniejących śladów powinno być ściśle średniowieczne ...

¹⁵ W archiwaliach olsztyńskich nie zachowała się korespondencja dotycząca konserwacji tego malowidła, istnieje jedynie wzmianka o konieczności jak najrychlejszego wszczęcia robót przy konserwacji malowidła (Woj. Arch. Olsztyn Bra (24), op. cit.).

21. Polichromia na ścianie wschodniej. Fragment, stan po konserwacji (fot. L. Struczyńska)

21. Peinture polychrome du mur est. Détail, Etat après la conservation

22. Ściana wschodnia. Fragment polichromii, stan po konserwacji (fot. L. Struczyńska)

22. Mur est. Détail de la peinture polychrome. Etat après la conservation

23. Ściana wschodnia. Fragment polichromii, stan po konserwacji (fot. L. Struczyńska)

23. Mur est. Détail de la peinture polychrome. Etat après la conservation

konserwatorskich przystąpiono do odczyszczenia powierzchni malowidła. W partiach, w których warstwa malatury była dobrze związana z podłożem, czyszczenia dokonywano pędzlami, a następnie miększym chlebą. Partie słabo związane z podłożem, proszkujące się lub drobno łuszczące (il. il. 16, 17, 18, 19, 20) utrwalono przed oczyszczeniem rzadkim roztworem kazeiny wapiennej (rozpryskując roztwór rozpylaczem). W miejscach drobnego łuszczenia się warstwy malatury przyciskano łuszczone do podłoża tamponami z waty. Większe pęcherze i odspojenia warstwy narztu (tynku) związane z podłożem wprowadzając do nich zaprawę kazeinowo-wapienną. Rozwarstwienia międzypobiałowe (miejsca, w których pobiała malowidła barokowego oddzielała się od wcześniejszych warstw malarskich) zabezpieczono jedynie w miejscach najbardziej narażonych na odluszczenie się, przytwierdzając brzegi pobiałej słabym roztworem kazeiny wapiennej. Pomimo zdawania sobie w pełni sprawy z małej gwarancji trwałości takiego zabezpieczenia, świadomie nie ryzykowano silniejszego spajania warstwy barokowej pobiałej z gotyckim malo-

widłem znajdującym się pod nią. Miejsca ubytków zaprawy uzupełniono wyprawą wapienno-piaskową.

Większe płaszczyzny ubytków warstwy malarskiej uzupełniono punktowaniem w kolorze nieco jaśniejszym, z równoczesnym zaznaczeniem konturu ubytku wąską, białą linią, niewidoczną z odległości paru metrów. Miejsca poczynionych odkrywek polichromii renesansowej i gotyckiej utrwalono kilkakrotnie i bardzo dokładnie roztworem kazeiny wapiennej. Po całkowitym wyschnięciu płaszczyzn odkrywek pociągnięto warstwą ciekawej pobiałej wapienno-kredowej, po czym płaszczyzny te zapunktowano nieco jaśniejszym kolorem, zaznaczając granice punktowań cienką białą linią (il. il. 21, 22, 23). Jako spoiwa przy punktowaniu użyto kazeiny wapiennej. Należy żywić nadzieję, że w przyszłości zostanie dokonany transfer barokowego malowidła z wyobrażeniem Sądu Ostatecznego i odsłonięta polichromia gotycka.

art. mal.-kons. Maria Erdman-Przełomcowa
Zakład Historii Sztuki KUL
Lublin

RECHERCHES ET CONSERVATION DES PEINTURES MURALES SUR LE MUR DE L'ARC TRIOMPHAL DE L'ÉGLISE PAROISSIALE A PŁOSKINIA

Au cours des travaux de conservation de la peinture baroque sur le mur de l'arc triomphal de l'église à Płoskinia on a découvert deux couches de peintures murales d'origine antérieure datées de la Renaissance et de l'époque gothique. La peinture gothique présente un programme iconographique assez complexe. Une fois les surpeints éliminés des fragments de peinture découverts ont mis à jour la scène de l'entrée du Christ à Jérusalem, dans la partie supérieure du mur. Dans les parties inférieures — des anges adorants, le soleil et la lune. Ces derniers motifs ont été réemployés dans la composition baroque du „Jugement dernier”. La peinture murale renaissance, dont les fragments ont été conservés, constitue un ensemble ornemental composé de motifs végétaux et géométriques.

Le manque de mention à ce sujet dans les documents écrits ne permet pas de préciser la chronologie de ces peintures. Toutefois elles semblent être liées aux transformations architectoniques successives de l'église de Płoskinia qui trouvent leur attestation dans la documentation archivée. A base de ces indications, on pourrait, de façon approximative, reporter la peinture murale gothique à la moitié du XIVe siècle et attribuer celle de la Renaissance — à la moitié du XVIe siècle et celle du Baroque aux années qui suivirent 1654. Les traits caractéristiques qui ont marqué le style de ces peintures ainsi que les résultats des essais technologiques effectués sur la matière, l'enduit sec, les liants et les couleurs viennent à l'appui de ces suggestions.

Sur la couche baroque de ces peintures on a trouvé des traces de plusieurs repeints et retouches. En vue des valeurs historiques et esthétiques des peintures polychromes antérieures on a limité soigneusement la conservation de la peinture baroque aux traitements indispensables. A l'aide de la caséine de chaux, les boursofflures et les soulèvements les plus marquants de la couche du surpeint, ont été liés au support.

On a protégé contre une perte plus grande d'adhérence, les couches d'enduit susjacentes, dans les emplacements les plus susceptibles à se dégraisser, en fixant les bords de ces couches à l'aide d'une faible solution de la caséine. Les lacunes de mortier ont été complétées par l'enduit sableux de la chaux. La surface fortement salie de la peinture a été nettoyée à l'aide de pinceaux et de mie de pain tout en renforçant les parties écaillées ou effritées de la peinture. Les fragments découverts dans les parties de la peinture entièrement repeints, après un traitement de consolidation par la solution de caséine, ont été recouverts d'une couche protectrice d'enduit sec. On a employé pour les refectifs et les retouches une couleur plus claire tracant les contours des lacunes par une ligne blanche.

Le transfert de la peinture baroque du „Jugement dernier” et des fragments conservés de la composition renaissance ornementale serait indiqué en raison d'une mise à jour de la peinture murale gothique.